Kontrola nadojeného mlieka - Mária Nalevanková

Dojičy JRD

Mlátenie obilia

Z osláv družstevných dožiniek

Z výkonných roľníkov odmietli vstúpiť do družstva iba traja. Rozšírila sa rozloha poľnohospodárskej pôdy a ekonomický potenciál, družstvo obrábalo 643 ha poľnohospodárskej pôdy, z toho bolo 215 ha ornej pôdy, 173 ha lúk a 255 ha pasienkov, pestovalo obilniny, zemiaky, silážne plodiny a miešanky. Z jedného hektára dorobilo priemerne 23 q obilia, 120 - 130 q zemiakov a 50 - 55 q objemových krmovín. V maštaliach bolo 599 ks hovädzieho dobytka, 320 oviec a 24 koní. Práce na poli začali vykonávať poľnohospodárskymi mechanizmami. Družstvo malo 171 členov, z toho bolo 38 stálych pracovníkov.

Pomoc pri nárazových prácach poskytovali občania, mládež a spoločenské organizácie. Pri kosení lúk a zbere zemiakov pomáhali aj pracujúci patronátneho Odštepného lesného závodu z Margecian.

V tomto období JRD vlastnilo v časti obce Lučki ovocný sad (jablká, hrušky, slivky, čerešne), jeho

Agrodružstvo Gelnica - živočíšna výroba vo Veľkom Folkmare - sa v súčasnosti sústreďuje na chov oviec

súčasťou bol asi desaťmetrový včelín, vedúcim bol Jozef Jarošík.

Neskôr do popredia prichádzalo zlučovanie susedných JRD do veľkých výrobných celkov, zakladanie spoločných podnikov poľnohospodárskeho stavebníctva, agrochemických závodov a stredísk rastlinnej a živočíšnej výroby. K 1. januáru 1972 došlo k zlúčeniu tunajšieho družstva s JRD Červená hviezda v Jaklovciach, ku ktorému boli pripojené družstvá a štátne majetky z Gelnice, Kojšova, Margecian a Žakaroviec.

Užívalo 2 481 ha poľnohospodárskej pôdy, z toho bolo 382 ha ornej pôdy, 547 ha lúk a 1 552 ha pasienkov. Zamestnávalo vyše 270 stálych pracovníkov. Vo Veľkom Folkmare zostal iba hospodársky dvor a maštale pre mladý hovädzí dobytok a ovce, ktoré využívali tunajšie pasienky. Vedúcim dvora bol najdlhšie Peter Džodla a skupinárkou v rastlinnej výrobe Mária Gregová (*Dončinodzuri*). V roku 1978 sa na hospodárskom dvore Veľký Folkmar urobila rekonštrukcia ovčinca, v roku 1979 rekonštrukcia maštale pre mladý dobytok a bola postavená ďalšia novostavba typu JUZO pre mladý dobytok.

V roku 1993 došlo k pretransformovaniu a premenovaniu družstva na Agrodružstvo so sídlom v Jaklovciach. Vtedy sa začalo s výstavbou veľkokapacitného mechanizovaného senníka v našej obci, ktorý pre nedostatok finančných príspevkov nebol dostavaný.

Po Nežnej revolúcii v poľnohospodárskej veľkovýrobe pokračovalo za iných ekonomických podmienok Poľnohospodárske družstvo, neskôr Agrodružstvo Gelnica, živočíšna, rastlinná a pridružená výroba. Vo Veľkom Folkmare sa sústreďuje na chov oviec. V súčasnosti orná pôda nie je obrábaná a lúky vypásajú družstevné a súkromné ovce.

Obchod a služby

Jozef Suláček, Emília Pavúková

Predajne a pohostinstvá od r. 1948

Najdlhšie pôsobiacim obchodníkom v našej obci bol Ondrej Grega (*Skľepar*). Svoje obchodovanie ako súkromník rozličného tovaru (potraviny, textil, odev a iný tovar) začal okolo roku 1936 v dome Milana Gregu (*Dončinodzuri*), neskôr v dome Jána Fabriciho (u Magnusa *na predku*). Po vybudovaní vlastného rodinného domu v prízemných priestoroch pokračoval predajom rozličného tovaru až do čias znárodnenia v roku 1948.

V budove Ľudového spotrebného družstva Jednota (terajšie priestory Milk-Agro) v obci bola predajňa potravín a pohostinstvo. Koncom päťdesiatych rokov predajňu potravín prevzal štátny podnik Potraviny a neskôr Zdroj, ktorý zriadil v obci samoobsluhu. V rokoch 1954 – 1964 bol vedúcim tejto predajne potravín bývalý obchodník Ondrej Grega (*Skľepar*).

Pohostinstvo od Jednoty prevzal podnik Reštaurácie a jedálne (RAJ), neskôr Reštaurácie Spišská Nová Ves, ktorú prevádzkoval do roku 1971, keď vybudoval provizórnu drevenú budovu, v ktorej prevádzka pohostinstva funguje dodnes.

V 80-tych rokoch bolo pohostinstvo aj na Zväzarme a neskôr na futbalovom ihrisku, ktoré patrilo futbalovému klubu Slovan Veľký Folkmar.

V minulosti sa mäso kupovalo príležitostne v Gelnici, ale najčastejšie u mäsiara Kaľavského v Margecanoch. Prvá predajňa mäsa v našej obci sa nachádzala v budove Rosenbergovej usadlosti (u žida), vchod do predajne bol z ulice pri potoku. Od roku 1960 bola predajňa mäsa vo viacerých častiach budovy Jednoty (terajších potravín).

V pivničných priestoroch domu Michala Kleina (*u Nacki*) bola zriadená prvá predajňa zeleniny (zelovoc). Neskôr bola presťahovaná do rodinného domu Ondreja Gregu (*Skľepara*) a nakoniec do domu Michala Kollára (*Maľendoho*).

Po presťahovaní zelovocu v rodinnom dome Ondreja Gregu bola zriadená predajňa textilu (Vesna).

V sedemdesiatych rokoch sa pri varení v našich domácnostiach začali využívať plynové sporáky na propán-bután. Nakupoval sa v Gelnici, neskôr v Jaklovciach, prvým predavačom v obci bol Ján Petrík st. (*Miškar*), potom Zlatko Varga, neskôr Ján Hradiský a určitý čas Irena Kočíková.

V čase zberu lesných plodov, hlavne malín, ktoré v minulosti vykupoval Ondrej Petrov *(Bednar*) a neskôr Ondrej Grega (*Skľepar*), si mohli deti a dospelí finančne prilepšiť.

Obchod a služby po roku 1990

Priestory obchodných predajní boli dočasné a nevyhovujúce, preto MNV naliehal na podniky Zdroj a Reštaurácie, aby prikročili k vybudovaniu nových zariadení. Požiadavky sa odkladali a urobili sa len menšie rekonštrukcie. V roku 1987 bola vypracovaná projektová dokumentácia výstavby Združenej obchodnej a reštauračnej budovy s nákladom šesť miliónov korún, na jej financovaní sa mali podieľať MNV, Zdroj a Reštaurácie Spišská Nová Ves. Odkúpili sa štyri rodinné domy – Juraja Krupára, Michala Dubeckého, Ondreja Gregu a Anny Gregovej, a asanovala sa aj budova bývalej evanjelickej školy.

V roku 1990 v dôsledku privatizácie Zdroj a Reštaurácie od financovia odstúpili, stavba sa nerealizovala a predajne zostali na pôvodných miestach. Časť betónových panelov obec rozpredala, ďalšie boli použité pri výstavbe oporného múra pri futbalovom ihrisku. Získaný pozemok sa využil na výstavbu nájomného domu.

Budova predajne potravín od roku 1990 prechádzala niekoľkými majiteľmi. Bolo aj obdobie, keď predajňa bola uzatvorená a predaj potravín sa nachádzal v jedinej malej pultovej predajni v dome Ondreja Gregu. Predaj mäsa a mäsových výrokov bol prostredníctvom pojazdnej predajne, čo spôsobovalo dlhé rady kupujúcich a nespokojnosť občanov.

Neskôr v priestoroch Ondreja Gregu bola krátky čas zriadená predajňa rozličného tovaru (drogéria, železiarske potreby, suveníry a iní tovar), ktorú prevádzkovala Dana Hovanová, rodená Mackovjaková. Toho času celý dom je majetkom Ing. Marcela Kleina, kde sídli jeho firma Mamex, s. r. o., internetové služby a servisné práce.

V ostatných rokoch vysoká nezamestnanosť podnietila obyvateľov založiť živnosti a vytvoriť menšie prevádzky formou predaja a služieb. Od roku 1990 v obci boli zriadené predajňa potravín, ovocia a zeleniny, tlače, krmovín, alkoholu a tabakových výrobkov a second hand. Služby ponúkali krajčírky, kaderníčka, výrobňa cukrárenských výrobkov i pizzeria. Zlá ekonomická situácia, nízke rodinné príjmy a slabá kúpyschopnosť obyvateľstva spôsobili, že tieto prevádzky sa stali nerentabilné a zanikli.

Pozitívne možno hodnotiť vnútornú prestavbu terajších potravín, ktorú v roku 2012 vlastník Milk-Agro, spol. s r. o., Prešov zrekonštruoval, rozšíril predajné priestory a sortiment potravinárskych produktov s doplnením ovocia a zeleniny. Predĺžil sa predajný čas a vznikli ďalšie pracovné miesta. Pri rekonštrukcii sa vyčlenila časť priestoru na predaj

mäsa a mäsových špecialít, ktorý spravuje TAURIS Cassovia, s. r. o., Rimavská Sobota. Zlúčením predajných priestorov bol vytvorený ucelený komplex s možnosťou nákupu pod jednou strechou.

Od roku 1997 bola v súkromnom dome Dany Hovanovej prevádzka predajne Rozličný tovar (potraviny a zmiešaný tovar) a od roku 2002 je iba predajňou potravín. V rokoch 1992 – 2001 okrem predajne potravín táto súkromníčka ponúkala v prenajatých priestoroch prístavby kultúrneho domu pohostinské služby v dennom bare s názvom Delta Presso. Potom si túto prevádzku baru prenajali Michal Rigda a Jozef Petkáč ml. pod názvom Pyramída a teraz ju prevádzkuje Lukáš Kollár.

Ďalšie pohostinstvá v obci: majiteľkou hostinca Družba (drevená budova) je Mária Ščurková z Kojšova a z pohostinstva Jany Vidovej bola v roku 2012 zriadená krčmička Zlatý poklad, majiteľom je náš občan bulharského pôvodu Nikola Cigolinov.

V prevádzke sú ďalšie predajne: Textil Gretex Ivety Gregovej od roku 1993, malá predajňa so zmiešaným tovarom, predtým Mixačik Jany Tomaškovej a teraz Obchodík Dagmary Ambrozovej (nachádzajú sa v priestoroch kultúrneho domu).

Alžbeta Mariančíková vo svojom rodinnom dome ponúka predaj krmovín pre drobnochovateľov.

Krajčírske služby prostredníctvom firmy Móda – Štýl ponúka Iveta Jakubišinová.

V obci sú firemné prevádzky, ktoré zamestnávajú našich občanov: Ing. Imrich Petkáč Stavebno-obchodná činnosť Veľký Folkmar a firma PLAST, s. r. o., Veľký Folkmar – Ing. Ján Pavúk zo Sabinova (rodák z obce). Pracovné príležitosti a stavebné práce ponúkali a ponúkajú aj firmy našich rodákov Milana Vargu z Margecian, Ing. Jána Mráza z Opátky a jeho brata Ing. Štefana Mráza z Košíc, ktorí sú častými sponzormi kultúrnych a športových podujatí.

Obchodík Dagmary Ambrozovej

Krajčírske služby prostredníctvom firmy Móda - Štýl ponúka Iveta Jakubišinová

Predajňa Textil Gretex Ivety Gregovej funguje už od r. 1993

Predajňa potravín Dany Hovanovej

Vlastník Milk-Agro, spol. s r. o., Prešov zrekonštruoval a rozšíril predajné priestory a sortiment

Črepky spomienok

Jozef Grega

Jaroslav Grega

Jozef Grega,
narodený 6. mája 1933,
a Jaroslav Grega,
narodený 10. februára 1941

V spomienkach opisujú udalosti, ktoré ovplyvňovali históriu i dejinný život obce Veľký Folkmar.

Obec Veľký Folkmar susedí s obcami Opátka, Kojšov, Gelnica a Jaklovce a je vstupnou bránou na dolný Spiš. Skromné rodinné domy sa v dávnej minulosti stavali na pozemkoch v centre obce, nad bývalým obchodom Rosenberga a v blízkosti Kojšovského potoka. V časti obce Močidla doposiaľ stojí najstarší rozsiahly dom so záhradou, ktorý má miestne pomenovanie Panský dom. Okolo roku 1900 boli hlavným zdrojom obživy obyvateľov lesy, baníctvo a produkty získané z chovu hovädzieho dobytka a oviec. Chovali sa ťažné kone a voly, s ktorými povozníci v ťažkých furmanských vozoch prepravovali železnú rudu do vysokých pecí v Krompachoch. Za prácou mimo našich baní chodievali do „Grendzjefa“, Žakaroviec, Sloviniek a Helcmanoviec. Až do rozpadu Rakúsko-Uhorska pracovali 12 hodín denne a cesta do práce a späť im lesnými chodníkmi trvala tri až štyri hodiny. Za tmy si na cestu svietili karbidovými lampami. V zimnom období chlapi prácu nachádzali v lese, kde rúbali drevo, spracúvali ho na rôzne potreby (železničné podvaly), prípadne pálili drevené uhlie. Pre vzdialenosť pracoviska sa každý deň domov nevracali, nocovali v primitívne zhotovenej kolibe alebo spali oblečení pri ohni na čačine či machu. Tam sa aj stravovali a nemali problém navariť bryndzové halušky. Drevo vozili do Vápenky a na Železničnú stanicu v Margecanoch, na pílu do „Grendzjefa“ (Perlová dolina), Margecian a Jakloviec.

V širokom okolí boli uznávaní a vyhľadávaní naši majstri tesári, ktorí tesárske konštrukcie (strechy) zhotovovali bez jediného klinca. Klincové spoje nahrádzali tzv. čepovaním. Známi boli bratia Jarošíkovci a ďalší.

Počas hospodárskej krízy v rokoch 1921 – 1923 sa na Slovensku likvidovali závody, strácali sa pracovné príležitosti a veľká nezamestnanosť zasiahla aj obyvateľov celej tzv. hladovej doliny. Podniky Vápenka Margecany, Krompašské železiarne, bane a železnice prácu obmedzovali a robotníkov prepúšťali. V roku 1921 baníci v Žakarovciach vstúpili do generálneho štrajku, lebo vedenie baní nepristúpilo na ich oprávnené požiadavky a dalo všetkým štrajkujúcim okamžitú výpoveď. Po troch dňoch ich začali znovu prijímať, ale organizátorov štrajku a komunistov do práce neprijali. Z našej obce to boli Juraj Hudák, Juraj Fričovský a Ján Papcun.

V období hospodárskej krízy Potravné družstvo (PD) v našej obci veľmi neprosperovalo, občania boli bez zárobku a tovar sa nakupoval výlučne na úver (na knižku). Na jednej strane bol tovar vydaný, na strane druhej PD nemalo prostriedky na nákup ďalšieho tovaru. Správa družstva hľadala možnosti, ako pomôcť svojim členom. S Vápenkou Margecany sa dohodli, že občania obce budú dodávať palivové drevo do Vápenky v šachtových peciach a finančné prostriedky Vápenka odvedie správe PD ako splátku na dlžobe toho-ktorého zákazníka. Takýmto spôsobom boli zabezpečené finančné prostriedky na ďalší nákup tovaru a tým došlo k vyrovnaniu dlžnej čiastky zákazníka. V niektorých prípadoch bola dlžná čiastka vymáhaná aj cestou právneho zástupcu. Vznikol spor a družstvo od tohto spôsobu vymáhania dlžôb upustilo.

Bieda a nezamestnanosť naďalej pretrvávala a k tomu sa pridala druhá svetová vojna. Po roku 1942 sa organizoval domáci odboj, aktívne sa doň zapojilo 40 obyvateľov ako vojaci v slovenských armádach či príslušníci partizánskych skupín, oddielov a brigád. Miestni občania pomáhali ako spojky, a to poskytovaním šatstva, potravín a zdravotníckych potrieb. V horách stavali bunkre a tesne pred prechodom frontu sa tam aj sťahovali s dobytkom.

V časti chotára Pod krížom ustupujúca nemecká armáda podmínovala cestu, aby narušila postup Červenej armády, a nariadila občanom obce vykopať zákopy na *Vapenich pecoch*, z ktorých plánovala ozbrojeným útokom zabrániť postupu frontu od Košíc, čo sa im však nepodarilo. Aj v tomto čase sa tam nachádzajú pozostatky týchto vojnových zákopov.

Začiatkom januára 1945 bola nariadená evakuácia obyvateľstva na stredné a západné Slovensko. Niektorí občania sa tomu vyhli, transport cestou opustili a vrátili sa cez hory domov. Iní sa ukrývali v úkrytoch nad Malým Folkmarom a spolu s ruskými jednotkami sa do obce vrátilo 25 miestnych občanov. Prvá noc po prechode frontu sa vyznačovala veľkou mínometnou a delostreleckou kanonádou z okolia Gelnice a od Košíc, ktorá poškodila asi 15 obytných domov okolo štátnej cesty a časti obce Dolina. Boli poškodené strechy a rozbité okenné tabule. Na jar roku 1945 sa začalo s odstraňovaním škôd na obydliach a na poškodených úsekoch cesty boli vystavané provizórne mosty. Drevo sa získalo rozobratím drevených *šopov* (senníkov) v Jedline.

Obyvateľom našej obce sa nikdy nežilo ľahko. Boli veľmi pracovití a vždy vedeli jeden druhému pomôcť v prípade požiaru, pri povodniach a podobne. Hoci boli chudobní na materiálne hodnoty, boli bohatí na lásku k ľudom a pôde. Svedčí o tom

Fotografia Veľkého Folkmara, uverejnená v časopise National Geographic - r. 1938

cestopis uverejnený v časopise National Geographic (vydávaný v USA) od autora Johna Patrica, ktorého zaujala poloha a rázovitosť obce, keď ju v auguste 1938 navštívil. V rámci série reportáží v článku *Čechoslováci, evropští Yankeeové* opisuje poľnohospodárskych pracovníkov obce, ich puto k pôde a cirkvi. V článku sa okrem iného uvádza: „Úzke pruhy polí na kopcoch okolo obce patrili skromným šetriacim a priateľským roľníkom, ich poľnohospodárske objekty (stodoly a sýpky) boli uľahlé na bielo vápenným mliekom natreté."

Hodnovernosť týchto údajov potvrdzuje fotografia - pohľad na obec.

Juraj Dubecký,
narodený 6. októbra 1929

Nositeľ čestného titulu Vzorný učiteľ, dlhoročný riaditeľ ZŠ v Margecanoch si spomína na folkmarské školstvo a obdobie SNP.

V čase Uhorska ľudová mládež nemala vlastnú povinnú školskú dochádzku, hovorila rečou svojho rodu a vedomosti a zručnosti získavala ústnym podaním, tzv. ľudovou tradíciou, a prostredníctvom cirkevných predstaviteľov. V roku 1779 uhorská kráľovská rada prijatím nového organizačného poriadku zriaďovala na dedinách tzv. triviálne školy (vyučovanie troch predmetov: čítanie, rátanie, písanie) s jedným učiteľom. Písanie bolo predmetom predovšetkým pre chlapcov, preto na dedinách veľa žien nevedelo písať ani na začiatku 20. storočia. Deti chodili do školy iba v zimnom období so súhlasom rodičov dovtedy, kým neboli schopní vykonávať práce na poli a gazdovstve. Tým si zemepáni zabezpečovali dostatok pracovnej sily. To, čím prechádzalo školstvo v Uhorsku, platilo a platí aj pre školstvo v našej obci od jej vzniku. Dôkazom je skutočnosť, že keď dnes povieme napr. *učo od fari* alebo *cetka zo školki*, znamená to, že Folkmar mal v dávnej minulosti faru a pri nej školu. Ďalším dôkazom sú niektoré časti chotára, ktoré nesú pomenovanie farské role, lúky alebo školské role.

Vo Veľkom Folkmare už nežijú pamätníci z obdobia spred prvej svetovej vojny a z jej priebehu, preto pozbieram zopár črepok spomienok z oblasti folkmarského školstva od roku 1936, keď som s vrecúškom z plátna zvaným *taňisterka*, s bridlicovou tabuľkou a *grifľikom* (písacia potreba) prekročil prah rímsko-katolíckej školy. V tom čase boli v obci dve ľudové školy: katolícka škola, v ktorej pôsobili dvaja učitelia – sestra a brat Gočalovci, a evanjelická škola so správcom Vladimírom Ďurkovičom. Učiteľ a kazateľ Ďurkovič bol stelesnená dôstojnosť tak v mužskom civilnom zjave, ako aj v kňazskej reverende. Vľúdny, ale prísny, otvárajúci náruč plnú evanjelickej dobroty, priateľ všetkých členov luteránskej komunity, vysvetľujúci Božie a občianske mravné princípy konania.

Juraj Dubecký

Anna Mrázová - sestra Juraja Dubeckého - s „tabľičku a grifľikom"

I vďaka jeho učiteľsko-kazateľskej misii nebývalo medzi občanmi evanjelického vierovyznania opilcov, bitkárov a zlodejov. Správca evanjelickej školy pôsobil ako učiteľ ešte aj po vojne a po poštátnení školstva.

V teom období sa v rímsko-katolíckej škole vystriedalo viacero učiteľov. V pamäti starších občanov iste zostal Štefan Ferko, pretože bol organistom, preto, že uzavrel manželstvo s dcérou pôrodnej babice Annou Hudákovou (*od Antola*), a preto, že ho pre politickú angažovanosť v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane po oslobodení obce v roku 1945 odviekli do sovietskeho väzenia (gulagu). Po takmer desiatich rokoch sa vrátil a zostal v školských službách až do roku 1958.

Na folkmarskej škole vyučovalo mnoho kvalifikovaných aj nekvalifikovaných učiteľov, niektorí tu pobudli krátko, iní dlhší čas. Z učiteľov vtedajšej folkmarskej školy možno spomenúť Jána Lukáča, Jozefa Uličného ml., neskôr tu pôsobil Jozef Brna, Ivan Ličko, Juraj Šarik, Jozef Fonfer, Štefan Slezák, Imrich Kandrík st., Grejták, Kurucová, Marián Kaľavský, Imrich Kandrík ml., Marta Kandríková, Mária Kráľová, rod. Ondášová, Mária Uličná, rod. Kráľová, a ďalší.

V školských rokoch môjho detstva sa školy podieľali aj na rozvoji kultúrnej oblasti, a to nacvičovaním divadelných predstavení a vystúpení pre verejnosť spravidla pred Vianocami, na Deň matiek a na Stromkové slávnosti.

Malý školský zákon z roku 1922 umožnil deťom ukončiť povinnú školskú dochádzku aj na meštianskych školách. Najbližšia meštianska škola bola od roku 1931 v Gelnici. Do nej sa prihlasovali aj folkmarské deti po skončení piateho ročníka ľudovej školy, ak mali lepšie vyučovacie výsledky a záujem získať vyššie vzdelanie. V rokoch 1940 – 1945 navštevovalo gelnickú meštiansku školu okolo dvadsať folkmarských žiakov, z nich iba jedno dievča – Anna Gregová. V súčasnosti niet folkmarskej rodiny, ktorá by nemala medzi sebou stredoškolsky a vysokoškolsky vzdelaného príslušníka.

Jozef Kandrík

Ukážkou slovenčiny, aká sa požívala pred vyše päťsto rokmi na Spiši, sú Spišské modlitby z roku 1479 spišského prepošta G. Baka. Jeho Otčenáš znel:

Otcze nass, genz sy w nebesich, oswetsye meno twe, przyd kralewstwe twe,
bud wuola twa, jako w nebe tekess na zemy.
Chleb nass wezdayssy day nam dnes
y odpust nam nasse winy jako y my odpusczamy nassym winowatym.
A newed nass v pokussenie, ale zbaw nass od zleho, amen.

Použité pramene:
Encyklopédia Slovenska, SAV 1979.
Dušan Kováč a kol.: Kronika Slovenska, 1998.

Dezertéri

Blížili sa Vianoce 1944. Na svahoch lúk a rolí folkmarského chotára sa kde-tu beleli ostrovčeky zamrznutého snehu. Nad obcou sa vznášalo akési mrazivé ticho znásobené strachom z toho, čo má prísť. Nemecká deštrukčná jednotka dokončila práce na vyhĺbení dvoch štôlní pod hradskou Pod Harbkami, ktorú sa chystá vyhodiť do vzduchu a tým spomaliť postup Červenej armády na západ. V dedine ubytovaní nemeckí vojaci obyvateľstvo neterorizujú, ale komisár obce Tomáš Klein (*Michalkov*) má veľa ťažkostí, keď musí plniť ich požiadavky. Po súmraku sa objavujú v okrajových domoch partizáni z oddielu Čierneho generála s prosbou o potraviny. Pred Štedrým dňom (*Viľija*) prichádza do dediny kolóna maďarskej armády, ktorá ešte bojuje s Nemcami. Úbohých mužov v špinavých uniformách rozmiestňujú po domoch na Močidloch a v Doline. Útrapy vojny im vidieť na tvárach a na pokrivených prstoch rúk od reumy. Trasú sa od zimy, lebo majú na sebe letné uniformy. Nečudo, že nepohrdnú pobytom medzi statkom v maštaliach, len aby boli v teplom. Aj u nás boli vari šiesti. Často si spomínam, ako nám deťom rozdávali z veľkého papierového vreca vianočné salónky, ktoré sami dostali ako mináž k Vianociam. Na druhý vianočný sviatok prišli do dediny aj partizáni. Ľudia ich vystríhali, aby boli ešte ostražitejší. Oni však zhromaždili skupinu Maďarov do *kudzeľnej chiži* Kláry Petkáčovej (*Hajdukovej*) a presviedčali ich, aby opustili armádu, že im zabezpečia prechod cez Kojšovskú hoľu až na oslobodené územie Maďarska. I stalo sa tak. Okolo tridsať zdravších chlapov sa rozhodlo dezertovať. Ľudia im poznášali civilné oblečenie a s partizánmi sa pobrali hore Dolinou smerom na Kojšov. Po niekoľkých dňoch priniesli partizáni správu, že sa prechod podaril a maďarskí vojaci sú už doma. Aj na túto menej známu udalosť z novodobých dejín našej obce spomínam, keď sa zúčastňujem na oslavách Slovenského národného povstania.

Jozef Kandrík,
narodený 18. decembra 1925

Spomína na obdobie svojho detstva v čase biedy a hladu i na udalosti patriace k bežnému životu folkmarských občanov.

Narodil som sa vo Veľkom Folkmare ako prvorodený syn z deviatich detí rodičov Jozefa Kandríka a Anny, rodenej Petrovej. Dvaja súrodenci do pol roka života zomreli. Otec pracoval ako robotník vrchnej stavby na železnici. Matka bola domáca a spolu s nami pracovala doma i na poli. Kosilo a sušilo sa seno a na úzkych roličkách sme pestovali obilie a zemiaky, ktoré boli našou hlavnou potravou. Mliekom nás zásobovali dve kravičky, ktoré v záprahu zvážali úrodu z poľa. V mojich dvanástich rokoch som vedel nielen kosiť, ale aj vyklepať kosu.

Bol to ťažký život a otec mal čo robiť, aby uživil takú početnú rodinu.

Ako najstarší z detí som často pracoval s otcom a všímal si jeho aktivity a záujem o dianie v obci. V rokoch 1935 – 1950 bol gazdom obecných býkov. Za jedno oplodnenie kravy pribudlo do obecnej kasy päť korún. Ďalšou aktivitou môjho otca bola roznáška súdnych záležitostí z Notárstva z Jakloviec, ktoré doručoval adresátom v obci. Na dokončenie budovy Potravného družstva vybavil na svoje meno zmenku (pôžičku) vo výške 10 000 korún, zaručil sa svojím majetkom a po sprevádzkovaní budovy tam 11 rokov vykonával účtovníctvo. V rokoch 1935 – 1945 bol kurátorom v rímskokatolíckom cirkevnom spoločenstve a spolu s matkou boli dlhoroční členovia Slovenskej katolíckej jednoty.

Dodnes sa mi v pamäti uchoval rozhovor môjho otca s vtedajším richtárom Jozefom Petrovom (okolo roku 1938), ktorí konštatovali, že keby prišiel suchý rok, nastali by ťažké časy a bol by veľký problém nakŕmiť všetok dobytok. V tom čase bolo v obci 60 párov volov a kráv, 20 párov koní, viac ako 80 kusov kráv, ktoré sa pásli v Prednej a Zadnej doline a na Červenej kijare, 90 kusov jaloviny a 3 košiare oviec. Vďakabohu, v tom čase bolo dostatok vlahy i slnka a tým aj potravy pre zvieratá.

Malá kuriozita: Jedného dňa sa cesta z Harbkov až ku Krížu obsadila 40-timi vozmi s konským, volským a kravským záprahom.

Napriek tomu, že bola veľmi ťažká doba, aj dnes si rád zaspomínam na veselé detské roky pri pasení dobytka, na školu, na svojich rovesníkov i účinkovanie v dedinskom ochotníckom divadle, ktorým sme obohacovali spoločenský život obce. V spomienkach sa vynárajú roky mladosti strávené za volantom či pri vyučovaní budúcich vodičov motorových vozidiel.

V roku 1925 sa narodilo 22 chlapcov (bol som 21. v poradí) a niekoľko dievčat (dnes to presne neviem). Všetci sú už na pravde Božej. Som nesmierne rád a ďakujem Pánu Bohu za to, čo som za svojich 89 rokov života prežil a že ma naučil vážiť si človeka i jeho prácu. Dnes sa s manželkou Máriou tešíme z každého prežitého dňa, z našich štyroch detí a ich rodín i z tej najmenšej chvíle, ktorá prináša človeku radosť.

Zuzana Trepáčová, rod. Kandríková, narodená 12. apríla 1928

Opisuje ťažký život, židovskú rodinu a tragickú udalosť pri oslobodzovaní našej obce.

V spomienkach na detstvo sa jej vynárajú časy, keď bolo viac dní takých, že nebolo čo dať do úst, ranné vstávanie, pasenie husí, kráv, hrabanie sena, ale na druhej strane rodinná súdržnosť, láska, pochopenie, pohladenie najbližších i zábava v miestnej krčme za vyhrávania cigánskej kapely.

V našej obci žili dve židovské rodiny, mladá rodina Maxa Zipsera s jedným dieťaťom a viacpočetná rodina Ignáca Rosenberga. Boli to obchodníci, ktorí okrem predaja spotrebného a potravinárskeho tovaru mali menšiu fabriku na výrobu ovocnej šťavy. Lesné plody, vykúpené od dedinčanov, po spracovaní na šťavu v drevených sudoch vozil môj otec Ján

Asanácia časti Rosenbergovej usadlosti - r. 1961/1962

Kandrík a ďalší povozníci k nákladným vlakom do Margecian na distribúciu do zahraničia. Boli to nábožní, milí a láskaví ľudia, ktorí dedinčanom predávali tovar aj na sekeru. Podlžnosti zapisovali do knižky, po splatení dlžoby každý dostal malý darček. Tovar chodili nakupovať až do Nemecka. Obdobie židovských sviatkov bolo v znamení modlitieb, dodržiavania prísneho pôstu a zákazu vykonávať akékoľvek práce – kúrenie do pece, varenie a pod. Na tieto práce si objednali miestnych ľudí, ktorí im ochotne pomáhali, pretože boli vždy náležite odmenení.

Prenasledovanie židov a ich odvážanie do koncentračných táborov postihli aj folkmarské židovské rodiny. V snahe zachrániť si vlastné životy zanechali doterajší život a majetok a odišli z Veľkého Folkmara so slovami: „... na nás má kto pozerať, keď odchádzame, ale na vás nebude mať kto pozerať.“ Nikto už nevie, kam tieto rodiny odišli a aký osud ich postihol.

V roku 1942 som ako 14-ročná odišla pracovať do Prešova, kde som robila vrátničku, upratovačku, vydávala som stravu a vykurovala internátne miestnosti študentom Strednej akademickej školy. Odmena za vykonanú prácu bola 80 korún. Tam som v pivničných priestoroch prežila nálety nemeckých lietadiel pri bombardovaní Prešova.

Zuzana Trepáčová

V januári 1945 pri ústupe nemeckých vojsk boli u *Magnusa* (susedov bývajúcich pod cestou) ubytovaní nemeckí vojaci, ktorí mali na starosti podmíno-

„... začala sa streľba a spiacich nemeckých vojakov zastrelili. Dom bol rozstrieľaný guľkami, porozbíjané okná a v izbe mŕtvi Nemci. Cez gánok ich povyhadzovali na dvor...“ - Túto udalosť, ktorú opisuje Zuzana Trepáčová, sa stala v tomto dome.

vať mosty a všetky strategické objekty pred prechodom frontu sovietskych vojakov. Okrem toho sa chystali podmínovať aj miestny rímskokatolícky kostol. Vďaka miestnemu krčmárovi, ktorý sa o ich úmysle dozvedel, zostali objekty a kostol nepoškodené. Nemcom nalieval toľko pálenky, že neboli schopní túto úlohu uskutočniť.

Štyria nemeckí vojaci sa chystali prenocovať v našom dome. Z krčmy si doniesli pálenku, z ktorej musel za *štamperlík* vypiť môj otec aj všetky deti. Nemci sa uložili spať a ráno okolo 3. hodiny niekto zabúchal na dvere. Otec išiel otvoriť a pozdravil: „Guten Tag.“ Ruský vojak mu odpovedal: „Jeb tvoju maťˇ, skoľka soldati u tvojej chaty?“ Odpoveď znela: „Štyria.“ Ruskí vojaci išli po posilu, obkľúčili celý dom a členovia našej rodiny v mrazivej noci, v 24-stupňovej zime, utekali bosí k rodine Pod Roštakom. Začala sa streľba a spiacich nemeckých vojakov zastrelili. Dom bol rozstrieľaný guľkami, porozbíjané okná a v izbe mŕtvi Nemci. Cez gánok ich povyhadzovali na dvor, odkiaľ boli odvezení a pochovaní v spoločnom hrobe na miestnom cintoríne.

Prameň sv. Gregora

Doc. RNDr. Tomáš Klein, CSc., narodený v roku 1933

Docent na Vysokej škole lesníckej a drevárskej vo Zvolene vo svojom príspevku načrel do čias mladosti a obdobia druhej svetovej vojny.

Moja mamka Mária, rod. Michalková (1901 – 1977), bola vzácna žena, matka desiatich detí. Ťažko pracovala v domácnosti, okolo hydiny, statku a pri všetkých poľných prácach. Otec Tomáš Klein (1897 – 1945) bol tiež veľmi pracovitý. V lete roku 1943 ma mamka jedného dňa skoro ráno zobudila, aby som otcovi zaniesol raňajky na Dziery, kde kosil seno. Okolo šiestej hodiny som upachtený s tanistrou prišiel k otcovi. Keď sa najedol halušiek a zapil ich cmarom, na chvíľu sa vystrel a potom sme vyrazili s volským povozom do *štampruchu* (kameňolomu), kde nás čakali chlapi z Malého Folkmara Jozef Petkáč so synom a ďalší. Tam som videl, s akou silou a námahou chlapi nakladali ťažké kamene na voz našich volkov.

Po naložení kameňov nás čakala veľmi náročná cesta zo *štampruchu* cez Malý Folkmar do Košických Hámrov. Najhoršie bolo stúpanie pod Dubov harbek. Otec pomáhal volkom tlačením voza a ja som podkladal pod koleso pri oddychu. Keď sme sa dostali k ceste na Dziery, pokladali sme to za víťazstvo. Ďalšia drina bola dostať kamene z voza do základov oporného múra cesty v zákrute pri Prameni sv. Gregora. Takú veľkú stavbu som doposiaľ ešte nevidel. Dnes z toho oporného múra nič nevidieť, pretože po vojne, keď začali premávať autá, zákrutu rozšírili a postavili nový oporný múr, samozrejme, za pomoci rôznej stavebnej techniky. Tým schovali pod zem majstrovské murárske dielo.

Zostala len malá strieška nad *rínkou* s označením Prameň sv. Gregora, pod ním betónový válov s chladnou vodou. Dnes si môžeme položiť otázku: „Koľko ľudí a zvierat našlo osvieženie pri tomto prameni za vyše 60 rokov? Spomenie si niekto aj na jej staviteľov?“

Podobne bola realizovaná stavba priepustu na hornom konci obce Veľký Folkmar (nad starým Jenčovým domom), ktorý ľudia tiež obdivovali. Treba poznamenať, že kamene na tieto stavby vyvážali viacerí furmani z obce na volkoch a koňoch, bola to vítaná príležitosť čosi si privyrobiť. To isté treba povedať o robotníkoch a murároch týchto stavieb.

Keď môj starší brat Ján (nar. 1921) dostal predvolanie na *asintírku* k vojsku, mamka vtedy vyhlásila: „Svojho syna na front do Ruska nedám, pretože pomáha živiť našu početnú rodinu. Môj otec tam v prvej svetovej vojne bojoval, nevrátil sa odtiaľ a nikdy sme sa nedozvedeli, kde a ako zomrel. Koľko sme sa s mamkou a sestrami nadreli a nahladovali, aby sme prežili!“ Dala otcovi príkaz, aby niečo urobil.

Otec po rôznych komplikáciách a behaní za okresným notárom v Gelnici vybavil *urlab* (oslobodenie od nástupu k vojsku) pre brata Jána a jeho kamaráta Michala Gregu (Pod Roštakom). Za toto „dobrodenie“ musel otec prevziať richtárstvo, lebo vtedajší richtár Ján Grega sa vzdal a nikto to nechcel zobrať – bola vojna. Richtárstvo môjmu otcovi prinieslo veľa komplikácií i predčasnú smrť (zomrel vo veku 48 rokov).

No zvlášť mi zostala v pamäti príhoda, keď v jeden jesenný večer roku 1943 prišli do nášho

dvora partizáni a žiadali kone s vozom a pohoničom na dovoz múky z jaklovského mlyna. Vtedy ma otec poslal na Prikvatne (blízko cintorína), aby som čakal na niekoho, kto príde od Jakloviec. Keď som zbadal malé svetielko z bicykla, vybehol som na cestu a opýtal sa: „Uču, nevideli ste v Jaklovciach Nemcov?“ Povedal mi: „Ba hej, pred mostom do mlyna chodili s baterkami a psami.“ Keď brat s vozom a partizánmi prišli ku mne, povedal som im, čo som počul od železničiara. No jeden z ruských partizánov zakričal: „Davaj v period!“

Čo bolo potom, dozvedel som sa od brata Jána. Keď vošli na začiatok mosta, Nemci spustili paľbu z guľometu, kone sa splašili, vzopreli sa, rýchlo vycúvali a *kalupom* (cvalom) bežali s vozom až do Kojšova.

Na druhý deň prišla už celá hŕba Nemcov do dediny. Chvíľu sa pomotali po dedine a vtrhli do nášho domu s obvinením, že naše kone boli včera večer v Jaklovciach pri mlyne. Darmo sa otec vyhováral, Nemci ho postavili k bráne, že ho idú zastreliť. Túto situáciu vyriešil ríšsky Nemec pán Hoyer, obyvateľ našej obce, ktorého som bol v mlyne zavolať. Ten tvrdým spôsobom vyhnal Nemcov z dvora a na otázku mamky, čo im povedal, jeho odpoveď znela: „Viete, čo by s vami urobili partizáni, keby ste ho zastrelili?“ Títo *hadrnbolci* z Hnileckej doliny mali veľký rešpekt pred týmto ríšskym Nemcom.

V ten večer bol náš dvor plný partizánov. Znova postavili môjho otca k múru a chceli ho zastreliť, lebo im v krčme niekto „poradil“, že otec udal partizánov, preto ho Nemci nezastrelili. Už nebolo po koho ísť, aby zachránil otca, preto sme sa všetci modlili a čakali, čo bude s otcom a bratom Jánom.

Zobrali ich k náčelníkovi, a keď sa po troch dňoch vrátili hladní a vyčerpaní, s nikým nechceli hovoriť. Neskôr otec mamke povedal, že dostali veľmi ťažkú úlohu. Mali zariadiť ukrývanie spravodajského dôstojníka. Neukázali mu ho, iba jeho spoločníka, nášho obyvateľa Jozefa Mráza (*Starohorichtara*), ktorý mal vybrať bezpečné miesto úkrytu s možnosťou rýchleho úniku.

Otec vybral dom svojho brata Jána Kleina (*u Kosceľňika*), lebo po úvozoch hore Harbkami sa dalo rýchlo prichádzať a odchádzať a nikomu by nenapadlo niečo také hľadať v skromnej viacpočetnej rodine. Keď to otec povedal svojmu bratovi, ten vyskočil akoby pohryzený osami a ohúril ho slovami: „Prečo ma do toho pletieš? Ja som nikomu nič neurobil, prečo mám ohrozovať svoju rodinu?“ Podobne reagovala aj jeho manželka.

Po chvíli sa môj strýko Ján chytil krompáča a vzadu vo dvore pod šopou vykopal úkryt pre dvoch, na ktorý poukladal metrovicu. Pred šopou natiahol hrubý drôt, na ktorý upevnil reťaz a na ňu silného psa. Všetko robil s veľkou zodpovednosťou, veď mu išlo o životy jeho detí.

Nová jar na Rovienkoch